

Lliçons pedagògiques arran d'una pandèmia (in)esperada

Ferran Sánchez Margalef*

Resum

La COVID-19 no ha estat ni la primera pandèmia ni l'última a què la humanitat haurà de fer front. No obstant això, sí que ha estat la primera malaltia amb conseqüències potencialment mortals que s'ha estès pel globus terraqüi en plena era tecnològica, i que ha dotat el virus SARS-CoV-2 d'unes casuístiques úniques tenint en compte el context en què ha irromput. Tal com s'ha repetit tantes vegades, la pandèmia ha trastocat el tauler polític, econòmic i social d'arreu del globus. Les seves conseqüències són encara més difícils d'acotar. Tanmateix, sí que podem dibuixar en quin escenari ha tingut lloc la pandèmia i les seves repercussions més immediates. A continuació, s'analitzen i es discuteixen tres mirades, entrelaçades entre elles, com són la política, l'ètica i la pedagògica, en les quals el virus ja ha deixat la seva empremta.

Paraules clau

COVID-19, democràcia, guerra biològica, llibertat, pandèmia, seguretat

Recepció original: 27 de maig de 2021

Acceptació: 22 de febrer de 2022

Publicació: 15 de desembre de 2022

Geopolítica global: la COVID-19 posa en escac al rei

Ja fa més de mil cinc-cents anys, quan va caure l'imperi Romà d'Occident i Odoacre va enviar les insígnies del poder a Constantinoble, pocs s'adonaren que, en efecte, l'Imperi Romà d'Occident havia sucumbit. Les enormes distàncies del vast imperi, acompanyades d'una difícil comunicació, i la institució de la Santa Església que romangué vigent, donaren una sensació de continuïtat que certament no s'ajustava a la realitat. De la mateixa manera, quan Cristòfol Colón arribà a les Amèriques i descobrí una nova terra, trigaren uns anys, en primer lloc, en adonar-se'n que allò era efectivament un nou continent i, més tard, en copsar les autèntiques dimensions d'aquell indret que, fins aleshores, restava desconegut per al món occidental.

Quan s'estudii la nostra era, en un futur, i es reflexioni entorn aquesta pandèmia, quin dubte cap, aquesta podrà ser analitzada amb uns matisos i una mirada global molt més rica que amb la que ho podem fer en l'actualitat. Tanmateix, aportar avui en dia una perspectiva concreta sobre la pandèmia, atorga a la riquesa *in situ* del moment històric viscut en què la COVID-19 encara segueix escampant-se i ocasionant greus estralls a la humanitat.

Per bé que no és fàcil discernir les implicacions de la pandèmia ni establir aquelles qüestions que han arribat per afermar-se, sí que és imperiós anomenar un dels principals vectors de la geopolítica actual quan el coronavirus entra en escena, com ara la guerra

(*) Ferran Sánchez Margalef es professor associat de la Universitat de Barcelona (UB) del Departament de Teoria i Història de l'Educació, professor col·laborador de la Universitat Oberta de Catalunya (UOC) i professor-tutor de la Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED). Imparteix docència en assignatures de política, ètica, teoria de l'educació i pràctica educativa. La seva recerca està focalitzada en àrees com l'epistemologia educativa, la història i filosofia de l'educació o el transhumanisme, temàtica sobre la qual ha realitzat la tesi doctoral: *Axiologia i Pedagogia en la cosmovisió transhumanista: una aproximació fenomenològica i hermenèutica*. (2020). ORCID: 0000-0003-0887-2914. Adreça electrònica: ferran.sanchez@ub.edu

comercial entre Xina i Estats Units. Si ens quedem amb l'interrogant sobre l'origen, natural o artificial, del virus, podem afirmar que, si Clausewitz va assenyalar que la guerra és la continuació de la política per altres mitjans, les guerres actuals són la continuació de les guerres antigues, però per altres mitjans. Aquest és el cas de la guerra comercial (que es lliura sobretot a la borsa de valors) o la hipotètica guerra biològica.

Efectivament, doncs, les guerres del segle xxi no es lliuraran ni en les mateixes claus ni en els mateixos escenaris que en el segle passat i, presumptament, les guerres biològiques poden passar a ser una de les amenaces més grans per a societats biotecnològiques. Així i tot, hem de tenir en compte que l'exclusivitat del moment històric actual atorgarà a la guerra biològica nous mitjans per a la seva implementació, però que aquest tipus de guerra, tal com és, no esdevé en absolut una novetat:

En épocas tan lejanas como el siglo vi a.C., los asirios, los atenienses, los espartanos, los persas, los romanos y otros pueblos utilizaban cuerpos de hombres y animales muertos por enfermedad contagiosa y plantas tóxicas o excrementos para contaminar el agua y los alimentos de sus enemigos. Y esta práctica se ha mantenido hasta nuestra era, donde cadáveres, ropas o residuos de enfermos se emplearon en diferentes conflictos armados, con la intención de diseminar una enfermedad infecciosa entre los efectivos militares o la población civil del enemigo. (Soteras, 2008, p. 126)

Pel que fa a l'escenari actual, ve marcat, com venim comentant, per la pugna entre Estats Units i Xina pel lideratge mundial i, més concretament, pel control de les matèries primeres i pel desenvolupament tecnocientífic. Aquesta guerra no és un conflicte obert i declarat, però sí que es lliura tàcitament en diferents terrenys. En els dos més importants, el tecnològic i l'econòmic-comercial (López Peña i Mora-Vega, 2019), la pandèmia ha tingut poderoses repercussions. Per una banda, a nivell tecnològic, les dues superpotències estan en plena campanya de desenvolupament del 5G, la ja coneguda tecnologia de l'Internet de les coses; per l'altra, els dos països estan en permanent enfrontament a l'hora d'expandir els seus mercats i les seves zones d'influència. Si més no, és interessant apuntar com dos dels factors que fins ara havien facilitat l'accés a Occident del primer món, com el desenvolupament científic-tecnològic i el capitalisme, avui en dia, es troben ben presents en països orientals, com ara la Xina, Shanghai, Japó o Corea del Sud. D'aquí que entrem en un nou escenari en què l'antic Orient es converteix, paulatinament, en el nou Occident.

Atendre el context és d'important rellevància perquè, independentment de la gènesi del virus, podem veure en quin escenari aquest ha tingut lloc per a analitzar el seu impacte. Sense anar més lluny, l'expresident nord-americà Donald Trump, impulsor de mesures proteccionistes per a blindar l'economia del seu país davant agents exteriors, com el gegant asiàtic, ha perdut les eleccions, entre altres causes, per no gestionar adequadament la pandèmia (Carter, 2021). En aquesta línia, és precís apuntar també la responsabilitat de Xina de cara al món a l'hora de gestionar els tempos de la pandèmia. Sense entrar en les possibles teories conspiradores que atribueixen al govern comunista de Pequín tota la responsabilitat en la creació de la COVID-19, i quedant-nos amb les versions més complaents pel govern oriental, sembla evident que aquest ha gestionat deliberadament de forma negligent, com a mínim, la comunicació del virus al món.

Cal apuntar succintament que, segons les informacions actuals, la primera vegada que podem situar el coronavirus en escena és a Wuhan, aproximadament a mitjan de novembre de 2019. Entre les mesures que va prendre el règim per a silenciar l'expansió

de la pandèmia, va transcendir la del metge Li Wenliang qui fou, en primer lloc, represaliat per les autoritats per informar sobre el perill d'aquesta nova malaltia i, finalment, mort, degut a la infecció per coronavirus (Pamo-Reyna, 2020).

D'aquesta manera, per sobtat que pugui semblar, el primer país que va alertar al món sobre l'existència d'un nou virus va ser Taiwan, mentre la pròpia Xina i l'Organització Mundial de la Salut (OMS) encara ho posaven en quarantena, tal com informa el diari virtual Atalayar:

Taipei no ha sido llamada a ninguno de los paneles globales que la OMS organiza para tener información sobre el desarrollo de la pandemia. La 'discriminación' que según la presidenta de Taiwán ha sufrido su país por parte de la OMS ha culminado en la publicación de los correos electrónicos que había enviado al organismo internacional en los que advertía en diciembre sobre el brote de un nuevo tipo de neumonía. (Pérez, 2020)

Van ser necessaris uns dies, encara, perquè Xina acceptés comunicar-ho al món i el dia escollit per a fer-ho també revela la intenció del país oriental que va entendre que el dia 31 de desembre de 2019, com així consta a la web de la OMS (OMS, 2021), era la millor data per a fer-ho: el dia que la població occidental es preparava per a donar la benvinguda al nou any esdevenint aquesta data una jornada de relaxació i esbarjo.

Malgrat l'aparent imatge que Xina s'esforça de traslladar al món, on apuntava que cooperaria a nivell global amb altres països mentre enviava metges per a assessorar sobre com afrontar el coronavirus, la realitat és que el país asiàtic no va actuar de manera procedent en cap dels dos únics escenaris viables que s'aporten a continuació: el primer, en què el virus hauria estat creat en l'Institut de Virologia de Wuhan i, per tant, formaria part d'una estratègia de guerra biològica orquestrada des de Pequín; o el segon, en què el virus hauria mutat en el mercat humit de Huanan (Wuhan) de manera natural, però en què el govern hauria amagat i controlat la informació sobre la COVID-19 per tal de sortir-ne beneficiat.

Cal apuntar que, mentre que la resta del món continua en una paràlisi econòmica i social palpable, l'economia Xina torna a funcionar a ple rendiment (Tórtola Sebastián i Alfaraz Hernández, 2021). Sobtadament, el país que alberga la zona zero de la catàstrofe i que restaria com el més susceptible de patir-ne les conseqüències és un dels primers a recuperar-se i, a més, ha pogut treure rèdit de la pandèmia, en aquest cas, en termes econòmics: les empreses xineses tornen a estar actives i, a més, cal tenir en compte que el confinament sols es va aplicar de manera severa en alguns punts concrets de tot el vast territori.

Però aquesta no és l'únic vessant que ha beneficiat Xina arran de la pandèmia. No hem d'oblidar que malgrat que econòmicament ens hem de referir a un país capitalista¹, a nivell polític el país segueix sent comunista². Malgrat que una de les màximes del comunisme com és la igualtat queda totalment desdibuixada a Xina degut al seu sistema econòmic, altres valors d'aquesta ideologia, conjuntament amb els taoistes i confucianistes, sí que hi són presents –com ara el sentiment de pertinença a una gran família o el

(1) El capitalisme d'estat és una forma d'aplicar el capitalisme en què l'estat s'encarrega de l'activitat econòmica, comercial i organitzativa així com de la distribució dels mitjans de producció. En aquest sentit, l'estat disposa del control i l'administració de les empreses més importants del país (empreses estatals).

(2) Partit únic, control de l'estat en les esferes públiques i privades de la població, persecució de l'oposició, falta de llibertats civils (premsa, manifestació, reunió i associació) i polítiques (sols pots esdevenir un representant legal del poble a través dels processos jeràrquics dintre el propi Partit Comunista).

treball–, constituint un *ethos* particular, contraposat i, en alguns casos, antagònic a la societat occidental, que alguns han anomenat capitalisme socialista (Giné Daví, 2015). I és que el coronavirus ha posat en entredit també el model de llibertats occidentals que s'ha mostrat menys efectiu a l'hora de fer front a la pandèmia.

Tal com és previsible en el terreny polític, una de les derivades d'aquesta Nova Guerra Mundial (entre Xina i Estats Units) és la ideològica i, en aquest sentit, Xina també s'ha esforçat per a demostrar que el seu model és més efectiu que el democràtic per a frenar l'expansió del virus³. En aquest context de contraposició de models, Xina ha estat capaç de gestionar amb més solvència la pandèmia que molts països occidentals (Ramíó, 2020), posant en relleu els beneficis de prioritzar l'estat (poble) per sobre de l'individu. El control social exercit a Xina per l'estat, que arribà a situar a grups policials en tots els carrers per a assegurar-se que la gent complia amb el confinament, ha contrastat profundament amb la llibertat que han gaudit els ciutadans de les democràcies del primer món, tot i les momentànies retallades en els drets dels individus. Ara bé, no s'ha d'oblidar el missatge que amaga aquesta contraposició: el control exercit per l'estat ha (a)portat seguretat a la Xina de Xi Jinping, mentre que la llibertat exercida sense la responsabilitat que aquesta requereix ha dut a les potències occidentals a un panorama perfecte per a l'expansió de la COVID-19.

Algunes reflexions entorn l'educació a propòsit de la pandèmia

A Xina, d'acord al seu model ideològic, el sentir general de la població és que el treball condueix a la prosperitat: «Visto que sólo el capital puede dar ocupación a los proletarios y que el capital sólo aumenta cuando emplea trabajo, el crecimiento del proletariado se produce en exacta correspondencia con el del capital» (Engels, 1973, p. 5). El lloc de feina no és sols una posició laboral en la societat, també ho és social: aquelles persones que estan en llocs de feina privilegiats reben el reconeixement, respecte i estima dels seus conciutadans. És tal la concepció sobre el treball que arriba a la veneració, i en ocasions, fins i tot, substitueix l'educació com una via formativa i de prosperitat. Aquesta concepció del treball diligent i auster és la que impregna i educa la societat asiàtica xinesa (Petit, 2002, p. 335).

D'aquesta manera, no és casualitat que en el país asiàtic l'educació pública prepari per a l'esforç com a la millor manera d'exercir el treball, ni que es facin, en molts llocs de treball de les grans ciutats dos torns (un diürn i un de nocturn), ni tampoc que una part dels seus habitants emigri del país per a emprendre un negoci (normalment un basar o un restaurant) com a alternativa econòmica i familiar. Aquesta disposició per a l'esforç, la trobem en la tradició confucianista, ja que el mateix Confuci apunta el següent en referència a l'aprenentatge:

Quando hay un bloqueo en tu comprensión, o tu investigación no ha alcanzado la suficiente eficacia, no abandones. Cuando has estudiado algo, pero no lo has entendido, no abandones. Cuando hay algo que no has discernido, o discernido, pero no aclarado, no abandones. Cuando hay algo que no has practicado, o practicado sin entusiasmo, no abandones. (Confucio, 1983, p. 20)

En les societats occidentals, el principi de prosperitat (econòmica, social i personal) intrínsec a l'educació, ha quedat fortament en dubte i, juntament amb ell, l'educació com

(3) Així i tot, no hem d'oblidar exemples com els de Taiwan, Japó o Corea del Sud que funcionen sota sistemes democràtics i també han sabut gestionar de manera més efectiva la pandèmia que a Europa o al continent americà.

a tal. Els motius són diversos i ens agradaria referenciar alguns dels més importants, de manera breu. El primer és que s'ha trencat amb l'ascensor social: la generació de joves actuals (14–30 anys) no té unes perspectives de futur millor de la que tingueren els seus pares, per bé que tinguin la mateixa o més formació que la dels seus progenitors (Nachtwey, 2017). En aquest sentit, el panorama de crisi global ha col·lapsat les vides de la generació dels anys 90, que és la que acabarà d'arribar a la trentena al llarg dels següents anys. La crisi immobiliària de 2007 seguida per la pandèmia del coronavirus ha fet que les perspectives dels joves sobre un futur esperançador vagin minvant. En contraposició, el model xinès no ha patit cap crisi econòmica greu des de la reconversió del seu model econòmic als anys 1970 i 1980, i les perspectives de creixement i prosperitat segueixen intactes (Claudio, 2012). D'aquesta manera, mentre les crisis econòmiques han assolat les potències occidentals, el gegant asiàtic ha anat sortejant i navegant-hi sense que li ocasionessin greus conseqüències.

El segon motiu fa referència a la complexitat del món creixent i a la falta de capacitat educativa per anticipar els canvis. Si bé l'educació fins ara havia tingut objectius tancats (com formar en l'esperit patriòtic o preparar per a treballar en feines concretes), en la societat postmoderna ha de preparar-se per a objectius no concrets: ha de ser capaç de formar per aprendre a aprendre, tasca extremadament més complicada que l'aprendre per a fer. En aquest sentit, l'obsolescència de molts llocs de treball, l'aparició de nous i la imprevisibilitat de les societats occidentals també ha colpejat amb força les finalitats de l'educació. Pel que fa al virus, aquest sols ha estat la darrera prova de la imprevisibilitat i transformació del nostre món i, en aquesta línia, cal tenir ben present que «no podemos estar seguros de las cosas concretas, pero el propio cambio es la única certeza» (Harari, 2018, p. 290).

L'últim que ens agradaria apuntar és la banalització de l'educació, començant per la universitària, degut a la cultura pop postmoderna, al relativisme i al nihilisme. Aquest fenomen convida al fet que, en primer lloc, tot esdevingui susceptible de formar part del món educatiu i, en segon lloc, com a conseqüència d'això, que l'educació comenci a perdre valor en el moment que elements col·laterals i, en cap cas fonamentals, passen a esdevenir el motor del rumb educatiu (Esteban, 2019). Aquest és el cas, per exemple, de l'educació emocional (quan les emocions no són educables, en tot cas s'haurien d'educar els sentiments i l'única manera de fer-ho és mitjançant la racionalització d'aquests) o de la gamificació (que porta a què tot aprenentatge sigui i/o hagi de ser motivador i estimulant). No hauria de fer falta senyalar que quan l'educació no prepara per al futur ni és capaç de proporcionar, o posar a la seva disposició, suficients elements formatius per a la persona, no és exactament educació.

D'altra banda, és també rellevant apuntar aquí l'estreta relació entre educació i ciutadania. L'ésser humà és l'únic ser que aprèn a ser, com a fruit de la indeterminació de la seva condició (Della Mirandola, 1486, p. 6). En aquest sentit, malgrat que tot individu posseeixi drets en el moment de néixer, sols és capaç d'exercir-los en la mesura que l'educació (conjuntament amb altres actors), en un sentit ampli del terme, el capacita per a fer-ho. La ciutadania lliga la persona a un marc geogràfic-polític on adquireix tot un conjunt de drets, però també un conjunt de responsabilitats amb l'estat. A l'Atenes de Pericles era tan així que, fins i tot, la policia no era necessària, ja que eren els ciutadans els que vetllaven pel bé d'allò públic, que arribaven a denunciar davant l'assemblea aquells comportaments o accions impròpies d'un ciutadà de la polis. Quan ressorgeix el concepte de

ciutadania, ja en època moderna, i s'implementa a la França napoleònica, no hem d'oblidar que aquest concepte no es pot desvincular de la necessitat de formar gent, per una banda, en el nacionalisme i, per l'altra, en l'àmbit militar, amb l'objectiu que, arribat el moment, l'individu defensés l'estat-nació francès davant d'una potència estrangera.

En aquesta línia, no podem desvincular l'educació de la política:

Las leyes de educación son expresión de las políticas educativas que muestran sus inercias históricas y sus beligerancias al definir y dotar de contenido a la educación en valores, y al establecer las formas en que esta se concreta en la ordenación del sistema educativo, en sus finalidades y en el currículo, con miras a un modelo concreto de democracia y de ciudadanía. (Carrillo 2011, p. 143)

Actualment, per tant, serà l'educació en un sentiment cívic i patriòtic conjuntament amb l'experiència de la comunitat la que apropi l'individu a la seva ciutadania.

Si tirem una mica més d'aquest fil, comprendrem com l'educació sempre ha estat imprescindible per a forjar aquest vincle entre individu i estat que, en la pràctica, refereix la ciutadania. El sentiment de pertinença a una família, a una comunitat i a un estat és quelcom que es treballa i es poleix al llarg dels anys. En les democràcies occidentals, primer degut al nihilisme, que ha fomentat l'escepticisme cap a les superestructures i, en segon terme, a la consolidació dels valors del liberalisme i capitalisme, que fomenten l'individualisme, la relació entre individu i estat també comença a estar impregnada de desafecció. Si bé és ineludible apuntar la deriva nacionalista que pateixen molts països i regions, no és menys cert que, a Occident, en casos recurrents, la ciutadania no sent més lligams amb el seu estat que aquells que impliquen repercussions legals.

És realment punyent el debat, en el que no entrarem, de si un estat democràtic ha d'adoctrinar o no amb valors democràtics i de pertinença a la seva nació o si, fins i tot, l'adoctrinament és l'única via per a garantir les llibertats de la societat (Álvarez, 2011). Això no obstant, sí que tancarem aquest apartat apuntant la present desvinculació entre persona-ciudadà-estat en les potències occidentals mentre que, en el cas de Xina, aquesta relació es manté. D'alguna manera, o per afecció o per obligació, el govern xinès té la capacitat d'implicar i interpel·lar els seus conciutadans en una realitat més gran que ells mateixos, com s'ha vist en tants exemples, l'últim d'ells, arran de la crisi de la COVID-19.

L'impacte de la COVID-19 en l'*ethos* col·lectiu

Com a una gerra d'aigua glaçada que cau a sobre d'algué que ja té fred, la pandèmia ha posat de manifest que no existeixen els drets absoluts. Els drets i principis que mouen l'esperit de la democràcia estan constantment en col·lisió els uns amb els altres fins al punt que, en alguns casos, es requereix la seva prioritització per a la futura jerarquització d'aquests drets. Molts dels països occidentals, com Itàlia, França, Alemanya, Estats Units o Espanya, han aplicat algun tipus, fos més o menys restrictiu, de confinament, limitant així les llibertats dels seus ciutadans, amb l'objectiu, per altra banda, de garantir el dret a la vida. Malgrat tot, doncs, les democràcies occidentals, que sempre han fet ostentació de la defensa dels drets individuals, han arribat a retallar, restringir o prohibir aspectes tan bàsics de la seva idiosincràsia com la llibertat de mobilitat i de reunió (Aguirre, 2020).

Sens dubte, la reacció de la ciutadania, a Occident, no ha estat uniforme. Per una banda, hi ha aquells qui, argumentant un discurs de responsabilitat, apelen al sentit comú per a implementar aquestes mesures. Tal com ens diu Hans Jonas (De Siqueira,

2001), l'ésser humà és l'únic que es pot responsabilitzar perquè disposa de llibertat i, seguint l'estela que vol separar la llibertat del llibertinatge, aquesta responsabilitat vincula l'ésser humà amb quelcom que, provenint de la persona, va més enllà d'ella: les accions realitzades. Des d'aquesta posició, l'estat és imprescindible per a implementar mesures, així com de fer-se càrrec de les estructures que faciliten el control social, per a garantir que aquestes es compleixin i que les accions d'uns no repercuteixin negativament en els altres.

Per altra banda, hi ha aquells que, fent referència a la seva llibertat individual, han avorrit totes i cadascuna de les mesures coactives que s'han impulsat des de l'estat. Aquesta seria la posició que es podria defensar des del llibertarisme, en què gairebé qualsevol intromissió de l'estat en la vida de l'individu és considerada una violació injustificada. Des d'aquesta mirada, per exemple, les campanyes a favor de la vacunació són una despesa de diners que sols serveix per a manipular la societat d'acord amb els beneficis de l'estat. No obstant això, si fem referència a l'estat mínim, defensat pels minarquistes, i entenem la vida com la propietat privada més elemental d'algú, també podrem arribar a argumentar que preservar la propietat més elemental, com és la mera existència, és una de les tasques assignades a aquest estat vigilant (Botticelli, 2018).

Sigui com vulgui, des de la política s'han adoptat mesures ben dispars en l'intent de conciliar seguretat i llibertat. D'aquesta manera, ens hem vist davant l'exemple de països com Suècia que amb prou feina han adoptat mesures restrictives, lliurant-se així dels confinaments i les mascaretes, fins a Austràlia, que han intentat aïllar-se de la resta del món per evitar que el virus entrés al seu país. Però fins i tot dintre de cada país s'han adoptat mesures diferents en situacions similars. A Madrid, sense anar més lluny, s'han seguit unes restriccions més lleugeres que a Barcelona, una ciutat semblant en termes de mobilitat, pes, i habitants.

És pertinent aquí fer una referència a les institucions i al govern com a ens que disposa i coordina aquestes institucions. Des d'una visió paternalista, pròpia d'un estat autoritari, com és el cas de Xina (Zotte, 2015), el govern ha de protegir i vetllar per la integritat dels seus ciutadans, fins i tot en aquells casos que es posin en risc les seves llibertats i drets civils, esdevenint aquest estat el pare d'una segona família que s'estén a través de tot el país. Des d'aquesta mirada, l'estat encarna, en una escala macro, moltes de les funcions que també realitza qualsevol família: protecció, seguretat, motor econòmic, garant de la justícia i autoritat, etc. Si bé en les democràcies occidentals l'estat també té una funció paternalista (com a mínim pel que fa a la seguretat i educació pública), la diferència fonamental recauria en els límits d'intrusisme sobre la llibertat i intimitat dels seus habitants que, a priori, en tota democràcia haurien d'estar més blindades, atorgant així protecció i seguretat als individus.

Cal comentar també l'empremta que el coronavirus ha deixat en l'*ethos* del subjecte col·lectiu occidental i, per tant, en la moral i tradició de la seva cultura. No han estat pocs els governs que han menyspreat i subestimat el virus tot assegurant coses tan surrealistes com que tindria una durada curta o que, fins i tot, com en el cas del president espanyol, que Espanya ja havia superat la crisi del coronavirus i que animava la població a recuperar i gaudir de la nova normalitat conquerida (Cruz, 2020). Com és lògic, malgrat que mai s'ha desdit d'aquestes paraules, els seus actes l'han dut a fer exactament el contrari en haver d'aplicar noves mesures restrictives a causa de l'abast que estava adquirint, de nou, la

pandèmia. Tot posant aquest exemple que pot elevar-se a categoria, la primera constatació de qualsevol ciutadà inquiet ha estat la debilitat de les democràcies per a combatre la pandèmia i la seva pèrdua en mans de la demagògia que impera en el màrqueting polític. La societat de la immediatesa no ha acabat d'encaixar i entendre les implicacions a mig termini que la pandèmia atresorava i s'ha esforçat per a projectar imatges encoratjadores acompanyades de dades esperançadores per a mantenir la moral elevada dia a dia.

A més, la crisi del coronavirus també ha colpejat el model de vida occidental, en ocasions, frugal i despreocupat, i l'ha traslladat a un escenari de paranoia i desemparament fins ara impensables. Això ha succeït, per exemple, en els mesos llargs de confinament posant de manifest la vulnerabilitat de la condició humana que ha sofert reaccions dispar a l'hora d'afrontar-lo: des de les físiques (cansament o malestar) a les psicològiques (depressió, solitud, estrès) (Marcos, 2020). Sense oblidar que una societat que pot permetre confinar-se és una societat que gaudeix d'una certa prosperitat material, i en aquest sentit seria pertinent revisar alguns dels estàndards de sofisticació als quals les nostres societats s'han acostumat; l'empremta que el coronavirus ha deixat en la *psique* dels individus és quelcom que sols podrà ser analitzat a llarg termini, però que, en qualsevol cas, ja s'ha començat a manifestar. El virus, per tant, no sols ha esdevingut una crisi sanitària, s'ha convertit en una crisi econòmica, social, psicològica, ètica i, per l'abast i volada que ha adquirit, estructural i mundial.

Més enllà, la COVID-19 també ha posat en relleu el valor de la virtualitat enfront de la presencialitat. Si bé en els últims anys hem viscut un frenètic pendent ascendent d'ús de les tecnologies, el coronavirus no ha deixat terme mig ni espai per als matisos: aquells llocs de treball que funcionaven virtualment s'han pogut mantenir i, en moltes ocasions, aquells que sols podien realitzar-se de manera presencial han quedat condemnats a abaixar la persiana.

En el cas de la docència, aquesta s'ha pogut adaptar i s'ha seguit impartint i, de la mateixa manera que succeïa quan es realitzava l'aprenentatge presencial, de manera general, aquells estudiants que han volgut aprendre i aprofundir en les assignatures han tingut la possibilitat de fer-ho, donant fe de l'abast de la ubicuitat en l'era tecnològica. No és menys cert, però, que la virtualitat allunya el professor de l'estudiant i dificulta la seva atenció més propera, propiciant una poca personalització en el *feedback*. Així doncs, aquells estudiants que disposaven de famílies que atorgaven un pes més elevat a l'educació o en les que, per la qüestió que sigui, els seus progenitors podien estar pendents de les labors educatives dels seus fills han tingut un acompanyament veritablement encomiable en el seu procés d'aprenentatge del que no han gaudit tots els seus companys. En qualsevol cas, és evident que la COVID-19 ha requerit una implicació major de les famílies en la formació dels seus fills (Samaniego, 2020), implicació que ha estat tan diversa com famílies existeixen.

Ja per acabar, convé destacar el valor de la família que s'ha revelat, una vegada més, com una xarxa de protecció i cura dels individus. Mentre que altres institucions com l'església o el mateix estat han sofert diferents crítiques, la família, menyspreada fortament pel marxisme en el seu moment, malgrat les seves transformacions, segueix essent un element fonamental en què l'individu es sent resguardat i acollit i a la que recorre en moments de dificultat com ha estat aquest. Quan l'estat no ha donat sortida a la terrible situació a la qual milers de persones s'han vist abocades (ja sigui per motius econòmics o

sanitaris), aquells qui han tingut la sort de gaudir de família a qui recórrer han vist suavitzat l'impacte de la pandèmia en les seves vides.

Consideració final

No es tracta de mirar amb dues tonalitats un escenari policromàtic. La societat occidental actual no és l'Atenes clàssica, com Xina no és l'Esparta mitificada. Qualsevol reflexió que ens porti a establir una dicotomia serà, en un escenari postmodern, difícilment justificable, com així ho prova el fet que Xina ja hagi superat, en diferents termes quantificables, a la societat occidental. D'aquesta manera, una de les seqüeles més clares de la pandèmia ha estat la capacitat de les democràcies per a adoptar mesures autoritàries (per bé que aquestes s'hagin dut a terme mitjançant processos de representació dintre de l'ordenament establert) pròpies de països dictatorials.

Les crisis generades durant la COVID-19 hauran de trobar una sortida en els propers anys, però a l'hora de donar resposta a totes elles la societat occidental no hauria de perdre de vista els valors (revisant-los i canviant-los quan sigui oportú) que l'han dut a conformar la seva identitat, ni tampoc la capacitat i voluntat de defensar-los quan sigui oportú. Per aconseguir-ho, sense caure en paranys etnocèntrics, es requereix mirada llarga en política, salut en l'esfera educativa i un ferm compromís de la ciutadania amb els valors de la democràcia occidental.

Referències

- Aguirre Núñez, Aroldo (2020) «Ponderación de derechos fundamentales en época de pandemia». *Lumen*, 16, p. 9-27.
- Álvarez Álvarez, Leonardo (2011) «La paradoja de la educación: adoctrinar para garantizar la libertad.» *Direitos Fundamentais & Justiça*, p. 13-38.
- Botticelli, Sebastián (2018) «Dos concepciones liberales del Estado: Adam Smith y Friedrich Hayek» *Praxis Filosófica*, 46, p. 61-87.
- Carrillo, Isabel (2011) «La educación en valores democráticos en los manuales de la asignatura Educación para la Ciudadanía». *Revista de Educación*, número extraordinario, p. 137-159.
- Carter, Eric (2021) «La pandemia: ¿el acto final de Donald Trump?». *História, Ciências, Saúde-Manguinhos*, 28, p. 313-318.
- Claudio Quiroga, Gloria (2012) «China, 30 años de crecimiento económico.» *Anuario jurídico y económico escurialense*, 42, p. 463-480.
- Confucio (1893) *Doctrina del Justo Medio*. La Habana, Edición Tsze-sze.
- Cruz, Marisa (2020) «Sánchez pide a los españoles "no tener miedo" a los rebrotes y "salir a la calle" para "reactivar la economía".» *El Mundo*, 4 de juliol. <https://www.elmundo.es/espana/2020/07/04/5f004c9ffc6c8355428b4691.html> (Consulta: 18.3.2021).
- De Siqueira, J. E. (2001) «El principio de responsabilidad de Hans Jonas». *Acta bioethica*, 7, p. 277-285.
- Engels, Friedrich (1973) *Principios del comunismo*. Fondo de Cultura Popular. <https://pceml.info/antiguo/wp-content/uploads/2012/01/Principios-del-Comunismo.pdf> (Consulta: 15.3.2021).

- Esteban Bara, Francisco (2019) *La universidad light: un análisis de nuestra formación universitaria*. Barcelona, Paidós
- Giné Daví, Jaume (2015) «¿Hacia qué modelo político?: el capitalismo socialista de China. ¿Hacia qué modelo político?: el capitalismo socialista de China», p. 107-128. A: Pelegrín, Àngels i Torroja, Helena (Eds). *China hoy: claves para entender su posición en el tablero internacional*. Marcial Pons Ediciones Jurídicas y Sociales. <https://www.torrossa.com/en/resources/an/4330508> (Consulta: 3.3.2021).
- Harari, Yuval Noah (2018) *21 lecciones para el siglo XXI*. Barcelona, Debate.
- López Peña, Kendall Ariana; Mora-Vega, Roy (2019) «La guerra comercial entre Estados Unidos y China: un enfrentamiento más allá de los aranceles». *InterSedes*, 20 (42), p. 238-247.
- Marcos, Alfredo (2020) «Con COVID y sin COVID: La vulnerabilidad humana». *Cuadernos de Bioética*, 31(102), p. 139-149.
- Nachtwey, Oliver (2017) *La sociedad del descenso: Precariedad y desigualdad en la era posdemocrática*. Barcelona, Paidós.
- Organización Mundial de la Salud (2021) «Brote por enfermedad por coronavirus (COVID-19)». Página principal. <https://www.who.int/es/emergencias/diseases/novel-coronavirus-2019> (Consulta: 3.3.2021).
- Pamo-Reyna, Oscar (2020) «La historia de Ai Fen, Li Wenliang y Zhang Jixian en los albores de la pandemia COVID-19». *Revista de la Sociedad Peruana de Medicina Interna*, 33, p. 101-106. <http://51.79.48.69/index.php/spmi/article/view/546/621> (Consulta: 3.3.2021).
- Pérez, Carlota (2020) «Taiwán, el país que avisó de la pandemia y al que nadie escuchó». Atalayar, 19 de abril. <https://atalayar.com/content/taiwán-el-pa%C3%ADs-que-avisó-de-la-pandemia-y-al-que-nadie-escuchó> (Consulta: 14.3.2021).
- Petit Pérez, Amelia (2002) «Una mirada a la comunidad china desde Occidente.» *Cuadernos de geografía*, 72, p. 321-336.
- Pico Della Mirandola, Giovanni (1486) *Oratio de hominis dignitate*. <https://historia1imagen.files.wordpress.com/2009/08/discurso-sobre-la-dignidad-del-hombre.pdf> (Consulta: 15/6/2018).
- Ramió Matas, Carles (2020) «Coronavirus, modelos de Estado, toma de decisiones y la transformación de la gestión pública.» *GIGAPP Estudios Working Papers*, 7, p. 489-512.
- Samaniego García, Esperanza (2020) «Reflexiones sobre la educación telemática en tiempos de coronavirus.» *Revista AOSMA*, 28, p. 13-19.
- Soteras Escartín, Fernando (2008) «Seguridad biológica». *Boletín de Información*, 303, p. 117-143. <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/2671663.pdf> (Consulta: 22.2.2021)
- Tórtola Sebastián, Carlos; Alfaraz Hernández, Neus (2021) «El sector bancario chino como catalizador de la recuperación económica tras la COVID-19». *Boletín económico de ICE, Información Comercial Española*, 3132, p. 47-59.
- Zottele de Vega, Esteban (2015) «Liderazgo paternalista: Un punto de contacto entre China y México.» *Orientando*, 9. <https://orientando.uv.mx/index.php/orientando/article/view/1884/3498> (Consulta: 15.3.2021).

Lecciones pedagógicas a raíz de una pandemia (in)esperada

Resumen: La COVID-19 no ha estado ni la primera pandemia ni la última a que la humanidad tendrá que hacer frente. No obstante, sí que ha sido la primera enfermedad con consecuencias potencialmente mortales que se ha extendido por el globo terráqueo en plena era tecnológica, dotando al virus SARS-CoV-2 de unas casuísticas únicas atendiéndonos al contexto en que este ha irrumpido. Tal como se ha repetido tantas veces, la pandemia ha trastocado el tablero político-económico-social de todo el globo. Sus consecuencias son todavía difícilmente acotables. Aun así, sí que podemos dibujar en qué escenario ha tenido lugar la pandemia y sus repercusiones más inmediatas. A continuación, se analizan y se discuten tres miradas, entrelazadas entre ellas, como son la política, la ética y la pedagógica en las cuales el virus ya ha dejado su impronta.

Palabras clave: COVID-19, democracia, guerra biológica, libertad, pandemia, seguridad.

Leçons pédagogiques au lendemain d'une pandémie (in)attendue

Résumé: Le COVID-19 n'a été ni la première ni la dernière pandémie à laquelle l'humanité devra faire face. Cependant, il s'agit de la première maladie potentiellement mortelle à s'être répandue dans le monde à l'ère de la technologie, ce qui confère au virus SARS-CoV-2 une casuistique unique, compte tenu du contexte dans lequel il s'est déclaré. Comme cela a été répété à maintes reprises, la pandémie a bouleversé l'agenda politique, économique et social de toute la planète. Ses conséquences sont encore difficilement mesurables. Nous pouvons également déterminer le scénario dans lequel la pandémie a eu lieu et ses conséquences les plus immédiates. Trois regards, entrelacés entre eux, comme la politique, l'éthique et la pédagogie, dans lesquels le virus a déjà laissé son empreinte, sont ensuite analysés et discutés.

Mots-clés: COVID-19, démocratie, guerre biologique, liberté, pandémie, sécurité

Educational lessons in the wake of an (un)expected pandemic

Abstract: COVID-19 was not the first global pandemic nor will it be the last. However, it was the first disease with potentially deadly consequences that has spread across the globe in the midst of a technological era, endowing the SARS-CoV-2 virus with unique casuistry considering the context in which it broke out. As has been repeated many times, the pandemic has disrupted the political-economic-social situation worldwide. Its consequences are still difficult to determine. Even so, we can deduce the scenario in which the pandemic took place and its most immediate repercussions. Three intertwined perspectives are analysed and discussed, namely politics, ethics and pedagogy. The virus has already left its mark on all three.

Keywords: biological war, COVID-19, democracy, freedom, pandemic, security